View metadata, citation and similar papers at core.ac.uk
brought to you by CORE

Rodáci, odrodilci a adoptovaní

Sport v transnacionálních souvislostech

The Natives, the Renegades, and the Adopted

Transnationalism in Sport

Radim Marada

ABSTRACT The article pursues various forms of transnationalism as represented by and in sport arenas, both in contemporary and historical contexts. The major theoretical-critical aim is to make the concept of transnationalism more precise and therefore analytically useful. Transnationalism is distinguished not only from globalization and its derivates, but also and especially from what is simply international. The tension in the transnational is between two (rarely more) felt or expressed alternative nationally defined belongings or identities, while in the international the tension is between national and extra-national settings. Therefore nationalism plays an important and indispensable role in the constitution of transnational situation and experience. Empirically, examples are taken from various sports but football is the primary point of reference. In order to account sociologically for transnational experience (not only in sport), both historical and phenomenological perspectives are employed and called for. Transnational experience is put into the context of international sport migration in the increasingly interconnected globalized world. Thereby the role of fandom in constituting transnational situations and generating transnational experience becomes more accentuated than in most contemporary writings on sport transnationalism.

KEY WORDS fandom, football, globalization, migration, nationalism, sport, sport migration, transnationalism

Od internacionálů k transnacionálům: základní konceptuální rozlišení

Sportovní pamětníci si vzpomenou na časy, kdy se k fotbalovým mistrům svého řemesla odkazovalo jako k internacionálům. Byli jimi například Josef Masopust, Karol Dobiaš, Přemysl Bičovský a řada dalších. Mezi ně však patřili i ti, kterým se – na rozdíl od tří jmenovaných – nepoštěstilo, aby mohli ještě před rokem 1989 zakončit svou kariéru v západním zahraničí, třeba Ivo Viktor, Ladislav Kuna nebo Pavel Stratil, abychom jmenovali současníky a týmové spoluhráče výše uvedených. K odchodu do zahraničního klubu bylo třeba milostivého svolení tehdejších československých úřadů. Podmínkou takového svolení byl věk přes třicet let a reprezentační kariéra v národním mužstvu Československa. K tomu, aby se někdo stal pro sportovní komentátory internacionálem, stačilo to druhé, hráčská zkušenost v zahraničním klubu nebyla potřeba.

Sociální studia. Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity, 1/2009. S. 123–147. ISSN 1214-813X.

Dnes zní označení internacionál poněkud staromódně, třebaže se s ním ještě občas setkáme, zejména u starších novinářů. Pro ty mladší je mezinárodní rozměr profesionálního fotbalu samozřejmostí – někteří hráči se vrací do české fotbalové ligy po zahraniční zkušenosti ve svých jedna- či dvaadvaceti letech – a slovo internacionál se stává nejen archaickým, nýbrž přímo nadbytečným. Desítky začínajících fotbalistů již mají reprezentační zkušenost usazenou ve svých profesních životopisech z mládežnických kategorií.[1] I to napomáhá jejich viditelnosti na mezinárodním poli a výrazně přispívá k mezinárodní sportovní migraci už ve velmi raném věku. Profesionální fotbalové kluby, velké i menší, disponují katalogy vyhlédnutých mladíků (a v případě ženského fotbalu i mladic) z celého světa, stejně jako na klubech formálně nezávislí hráčští agenti či agentury. Spolupráce s rodiči mladých, často ještě dětských talentů, a rodičovský souhlas a spolupráce v případě zahraničního angažmá je stabilní součástí jejich práce.

Dětská pracovní[2] migrace odlišuje sportovní pole od většiny jiných oblastí pracovně migračních toků, přinejmenším těch legálních. Jinak ovšem dynamika sportovní migrace, zejména kvůli své mediální viditelnosti, jen zvýrazňuje některé z dominantních trendů mezinárodní migrace obecně. I proto je s podivem, že sportovní migraci byla dosud v sociálních vědách věnována spíše nepatrná pozornost (viz Maguire 2004). Platí to i o transnacionálním aspektu vrcholového sportu, jenž – jak uvidíme dále – nezahrnuje zdaleka pouze mezinárodní migraci sportovců, třebaže právě v migračních transakcích se transnacionální element zviditelňuje nejvýrazněji. Transnacionální zkušenost je především zkušeností života ve dvou (zřídka více) národně definovaných domovinách najednou. Je to zkušenost rozdělení životní aktivity či závislosti mezi různé národně definované kontexty, zkušenost dělení, rozmělňování a hlavně proměn v povaze loajality vůči meznímu společenství, jež je v moderní době definováno především národními státy (Alexander 2006), jde o zkušenost fragmentace kolektivní přináležitosti.

Takové chápání transnacionalismu představuje Csaba Szaló v knize *Transnacionální migrace. Proměny identit, hranic a vědění o nich* (Szaló 2007: 8, 114, aj.). Zároveň zde opakovaně připomíná, že transnacionální zkušenosti nelze plně porozumět pouze na úrovni institucionalizovaného občanství, tj. skrze situace, v nichž aktéři jednají v přímé interakci s institucionálními a interpretačními reprezentacemi národních států (jako voliči, plátci daní, uživatelé státně regulovaného sociálního systému, imigranti či žadatelé o azyl atd.). Transnacionální zkušenost je především záležitostí žitého, každodenního světa, jenž je nicméně těmito autoritativními reprezentacemi rámován, vymezován a omezován. Zde nabývaná zkušenost života současně ve více nacionálně rámovaných kontextech (sociálních, kulturních, ekonomických, ale i právních a politických) jde často naopak proti imperativním národně-státním reprezentacím a z nich plynoucím očekáváním či požadavkům (ibid.: 47).

---

1 Na rozdíl od dob, kdy začínali s fotbalem Masopust, Dobiaš či Bičovský, existuje dnes – nepočítáme-li žákovské soutěže – šest věkových reprezentačních kategorií (od šestnácti do jedenadvaceti let, vždy po ročních kohortách), s vlastními evropskými či světovými šampionáty.

2 Přijetí potomka do fotbalové školy některého z větších zejména západoevropských klubů často vylepšuje příslušný rodinný rozpočet, někdy – zejména v případě, že rodina dětského talentu zůstává v některé africké či asijské rozvojové zemi – dokonce významně.

Pro nově příchozí pak není snadné nejen těmto požadavkům a očekáváním (například na plné začlenění) dostát, ale zároveň často nenacházejí interpretační prostředky, jež by jim umožnily reflexivně zpracovat transnacionální výjimečnost vlastní situace. Migranti, kteří udržují živé, strategicky a psychologicky významné vazby s původní domovinou, s jistou setrvačností „obvykle pojímají své zkušenosti a své identity z hlediska (…) moderní a nacionalistické perspektivy. (…) Většina přistěhovalců si neuvědomuje svou transnacionální *jinakost* a nepřemýšlí o sobě v pojmosloví teorie transnacionální migrace“ (Szaló 2007: 116 – kurzíva přidána).

Szalův argument, jenž v tomto ohledu odkazuje na publikaci *Nations Unbound* (1994), nemá kritizovat sociální aktéry za nedostatek vnímavosti. Přetrvávající sklon transnacionálních aktérů zasazovat vlastní zkušenost a identitu do státně-národních interpretačních souřadnic (a podle toho upravovat i vlastní jednání) přece do značné míry rezonuje s povahou prostředí, v němž utváří své životní strategie a na něž se mají adaptovat. Projevuje se v něm aktivní, v řadě ohledů strategicky výhodné a psychologicky uspokojující přizpůsobení transnacionálních aktérů setrvačné kulturní síle (přesvědčivosti) a sociální účinnosti interpretačních a právních kategorií, jež mají svůj zdroj v autoritě národního státu. Právě zde se ale začíná vynořovat paradox, na nějž uvedený argument poukazuje především. Transnacionální zkušenost je vedlejším produktem prostředí, které jí nikdy nebylo zcela uzpůsobeno. Moderní interpretační a právní kategorie – upravující vztahy a pocity kolektivní přináležitosti, loajality k meznímu společenství, práv atd. – se zformovaly a získaly svůj význam v kontextu národních států a jejich *exkluzivních nároků*. Právě v ohledu této exkluzivnosti však ony kategorie neodpovídají životní pozici a každodenním situacím migrantů, kteří své loajality dělí mezi více národně definovaných domovů. Jinak řečeno, transnacionální zkušenost je sice možná jen v kontextu pohybu a existence mezi národními státy, zároveň však systému exkluzivity národních států a příslušností k nim odporuje. Stává se zkušeností jiného řádu, jehož institucionální a interpretační opory jsou však (zatím) zformovány jen slabě – i proto, že se snadno dostávají do konfliktu a pod tlak stále dominantních rámců národně-státního uspořádání.[3]

To samo o sobě nemusí pro transnacionální aktéry znamenat žádné fatální důsledky. Funkcionalistické sociologické analýzy ukazují, že rozpojení žité zkušenosti a normativních řádů je v historii vcelku běžnou zkušeností. Narušuje sice někdy hladké fungování systému, nicméně také občas stimuluje jeho změny. V transnacionálních studiích však nad historicko-funkcionálním pohledem dominuje spíše nominalistická perspektiva, jež za své východisko bere jednající aktéry a jejich životní svět.[4] Lépe se tak tematizují způsoby, jimiž transnacionální aktéři utvářejí účinné sociální strategie *mimo* institucionální a interpretační souřadnice národního státu, třebaže se k nim obracejí při reflexivním pořádání vlastní zkušenosti a kolek-

3 Mluvíme-li o státně-národních či transnacionálních institucionálních a interpretačních oporách (rámcích, souřadnicích atd.), máme na mysli nejrůznější druhy regulujících mechanismů, od možností přeshraničních ekonomických transakcí, přes možnosti participace na politickém životě či na systémech sociálního zabezpečení (podporách, důchodech, půjčkách atd.), jazykové kodifikace, až po všeobecně srozumitelné symbolické způsoby vyjadřování loajality, odporu či kolektivní příslušnosti.

4 To bezesporu souvisí se silným antropologickým zázemím a tradicí transnacionálních studií (viz Szaló 2007).

tivní přináležitosti. V tomto ohledu žijí transnacionálové *nejen* ve dvou různých domovech, nýbrž *také* ve dvou nespojitých režimech interpretace vlastní životní zkušenosti: s transnacionálním *rozdvojením* zažívají zkušenost transnacionální *jinakosti*. Je v tom něco z klasické dialektiky hegelovského střihu, téměř až vulgárně marxistického – proměna kvantity v novou kvalitu. Jak zde bylo a ještě bude připomenuto, transnacionální zkušenost je spojena s dělením vázanosti aktérů na národně definované domoviny, současně tím ale snadno promění povahu těchto vazeb a očekávání, jež jsou s nimi spojena. To platí i pro transnacionální zkušenost v oblasti sportu, jak si za chvíli ukážeme na příkladu Maurice Whitfielda (a dalších).

V Szalově i původním textu *Nations Unbound* jde tedy spíše o apel na teoretickou vnímavost kritické antropologie a sociologie, o kritiku bezproblémového přejímání zatuhlých interpretačních kategorií sociálního světa pro jeho analýzu. To je i ve vztahu ke zde pojednávanému tématu vcelku případný apel, neboť mluví-li už sociologie sportu o transnacionalismu, nebere často v úvahu specifičnost předmětu, na nějž deklarativně zaciluje. Transnacionalismus je pro řady analýz spíše jen efektní slogan, který jim má dodat známku novosti, zatímco popisované případy by si snadno a bez posunutí konvenčního významu vystačily s adjektivem mezinárodní, tj. internacionální.

Tento druh konceptuálního zmatení – nebo alespoň absence konceptuální disciplíny – je dobře vidět například na jinak podnětné stati Lloyda I. Wonga a Ricarda Trumpera „Global Celebrity Athletes and Nationalism" (2002). V úvodní části charakterizují transnacionalismus vcelku přesně, když identifikují primární předmět transnacionálních studií v souběžné „přináležitosti migrantů k místu původu a současnému místu pobytu" (Wong a Trumper 2002: 171), tedy lidí, jejichž „veřejné identity jsou nazírány jako konfigurace vztahu k více než jednomu národnímu státu" (ibid.: 170). S přechodem k empirické analýze však toto vymezení transnacionalismu bez rozpaků opouštějí, třebaže daný termín používají ve svém textu průběžně až do konce. Sledují příběh chilského fotbalisty Ivána Zamorana a kanadského hokejisty Wayna Gretzkyho, přičemž jejich status národních symbolů staví do kontrastu s jejich mezinárodním působením, globálním věhlasem a kosmopolitním životním stylem. Akcentují přitom – s odkazem na vlivnou práci Benjamina Barbera *Jihad vs. McWorld*, a stále v deklarativní souvislosti s transnacionalismem – zkušenost mobility a deteritorializace, při níž „obvyklé známky národních vazeb a tradiční znaky kulturní přináležitosti ztratily důležitost" (ibid.: 174). Pokud by autoři zůstali věrni svému původnímu vymezení transnacionalismu, jenž tuto důležitost nepopírá, naopak ji zdůrazňuje a novým způsobem tematizuje, přišlo by jim pak snad méně „*ironické*, že Zamoranova a Gretzkyho transnacionalita a souběžná zakotvenost (*temporality*) v Chile a Kanadě slouží jako mocné nástroje *protichůdným* fenoménům, posilování diskursu globalizace a utvrzování národních identit a nacionalismu, vyjadřovaných skrze pocit přináležitosti k národním společenstvím" (ibid.: 189 – kurzíva přidána). Vezmeme-li však koncept transnacionalismu vážně, můžeme naopak vidět, že na tom nemusí být nic „ironického" a rostoucí globalizace nemusí nutně být v protikladu s vypjatým nacionalismem. Jak s oblibou říkal Georg Simmel: logicky možná rozporné, psychologicky však skutečné.

Ztuhlost analytických kategorií sociálních věd a (sebe-)interpretačních kategorií transnacionálních individuálních aktérů někdy kontrastuje s jistou pragmatickou pružností institucionálních autorit a opor sociálně-správního systému národních států. Ty čas od času ochotně přizpůsobují a někdy obcházejí pravidla, jež jinak samy reprezentují a ustavují, aby se trans-

nacionálním tlakům nejen přizpůsobily, ale aby z nich bylo možné přímo těžit (viz například Szaló 2007: 138). Právě ve světě sportu je taková institucionální ohebnost oblíbenou funkcionářskou disciplínou a vzbuzuje tím větší pozornost, čím více kontrastuje s rigiditou, jež platí pro jiné než sportovní nebo jinak privilegované migranty. Nejde přitom pouze o přizpůsobivost státních autorit, i když na ně se pochopitelně transnacionální studia zaměřují především. V polovině devadesátých let funkcionáři prostějovského tenisového oddílu briskně vyřídili registrační průkaz mladé nadějné Švýcarce Martině Hingisové, aby za ně mohla nastupovat v české extralize, kterou jim nakonec pomohla i vyhrát (v roce 1997, již jako světová hvězda a sportovní celebrita první velikosti). V tomto případě nemuselo jít o porušení formálních pravidel či zaběhlých zvyklostí ohledně působení zahraničních sportovců v domácích soutěžích, ty ostatně byly v té době u většiny českých sportovních svazů ještě sotva ustaveny. I tak však tehdy zejména funkcionáře ostatních tenisových klubů velmi zajímala otázka, zda může švýcarská reprezentantka bez větších formalit občasně posilovat jejich soupeře. Příklad Martiny Hingisové také naznačuje, jak mohou působit dělené loajality: jako rodačka z bývalého Československa[5] dala přednost relativně skromnému moravskému týmu před mnohem bohatšími kluby západní Evropy.

V době českého angažmá Martiny Hingisové bylo působení zahraničních sportovců či sportovkyň v domácích soutěžích spíše raritou, nepočítáme-li sportovce, kteří pocházeli ze Slovenska. Někteří ze Slováků, například cyklista Ján Svorada, navíc přijali české občanství a reprezentovali či reprezentují ve svých sportech Českou republiku. U jiných sportovců, původně cizinců, se podobné případy začaly objevovat až později. Šlo zejména o sportovce pocházející ze zemí bývalého Sovětského svazu: Českou republiku reprezentovali či reprezentují například boxer Araik Šachbazjan, původem z Arménie, házenkář Alexandr Radčenko z Ruska nebo skokan do vody Jaroslav Makohin, jenž pochází z Ukrajiny. Největší mediální pozornost však přitáhl případ černého amerického basketbalisty Maurice Whitfielda, jenž získal české občanství a český pas v roce 2005, aby mohl reprezentovat Českou republiku. Právě u něj se mediálně zvýraznila ohebnost imigračních zákonů a snadnost *čistě formálního* transnacionalismu v případě vrcholových sportovců. Novináři tehdy rádi zdůrazňovali, že se nikdy nenaučil česky a nesplňoval ani další formální podmínky občanské naturalizace, jež se u jiných vyžadují se vzornou pečlivostí, aniž by v mnoha případech jejich splnění nakonec k získání občanství skutečně vedlo.[6]

I tak – a tím spíše – uvedl případ Maurice Whitfielda a ostatních naturalizovaných reprezentantů českou (sportovní) veřejnost již téměř naplno do situace, kterou jinak znala spíše z druhé ruky, když v devadesátých letech sledovala například vítězná tažení německého běžce na lyžích Johanna Müehlegga v dresu Španělska či keňského běžce Wilsona Kipketera získávajícího medaile pro Dánsko. Už to nebyli pouze čeští sportovci, kteří se rozhodli reprezentovat ve svém oboru cizí zemi a přijmout ji za svůj druhý domov, jako dříve například

5 Martina Hingisová se narodila v roce 1980 v Košicích, od čtyř let žila s matkou v Rožnově pod Radhoštěm, než s ní ve svých sedmi letech emigrovala do Švýcarska.

6 Systémovou a právně kodifikovanou formu selektivnosti při udělování dvojího občanství pak představují například zákony přijaté po rozdělení Československa, které pro některé kategorie lidí toto privilegium umožnily, zatímco jiným je znemožňují.

tenistka Martina Navrátilová nebo později hokejisté Robert Holík a Petr Nedvěd. I ve sportu se Česká republika stala přijímající zemí a viditelnost této migrace naznačuje směr ke kulturním efektům transnacionalizace: pozvolnému narušování jednoznačnosti (zdání jednoznačnosti) státně-národní příslušnosti, dělení pocitu kolektivní příslušnosti a proměně povahy (reinterpretace, rozmělňování, ale i posilování) loajality k mezním společenstvím.

Příběh Maurice Whitfielda nejen poukazuje na privilegovaný status sportovní migrace, jenž z ní činí jakousi experimentální laboratoř pracovní migrace vůbec. Je zde představen i jako kontrastní (ale právě tím poučný) případ k transnacionalismu, jak jej pojímá výše zmíněná sociologická a antropologická perspektiva. Za prvé, jak už bylo naznačeno, ve Whitfieldově případě může docela dobře jít o pouze formální transnacionalismus, stvrzený administrativním aktem udělení a přijetí českého občanství. Whitfield tak, za druhé, nemusí být typickým transnacionálem, spíše představuje příklad sportovního kosmopolity, světoběžníka, jenž se relativně snadno zabydlí všude, kde mu dají práci. Tento typ nemusí budovat rozsáhlé sociální a kulturní vazby na nové prostředí a tím si vytvářet nový domov, a přitom podobné vazby udržovat s domovem původním nebo dřívějším. Krátce po získání českého pasu přestoupil Whitfield do uralského Permu a posléze do katalánské Girony.

Jak upozorňuje Szaló, „transnacionální identita je pojmem, který neoznačuje nutně příslušnosti a imaginární komunity kosmopolitního charakteru." (Szaló 2007: 114). Přesto Whitfieldův příklad není úplně od věci. S přijetím českého občanství na sebe americký basketbalista uvalil očekávání – od novinářů, sportovních funkcionářů, spoluhráčů, fanoušků – jisté loajality vůči národní basketbalové reprezentaci nové vlasti. To byl koneckonců důvod, proč tak snadno získal český pas. Tato očekávání se potom odrážejí od skutečnosti, že je pravidelně vyřazován z reprezentačního kádru pro vlastní nezájem. Jistě, svým nezájmem reprezentovat na státně-národní úrovni se podobá řadě ryze domácích vrcholových sportovců a v jeho případě zklamání ostatních z jeho neochoty podřídit se potřebám národní reprezentace není možná tak silné. Whitfield nakonec není tak úplně náš, tak co bychom po něm mohli chtít. Takový postoj sám o sobě už představuje kulturní efekt transnacionalismu, stejně jako případná interpretace jeho neloajality coby podvodu spíše než zrady. Ta je vyhrazena čistě našim borcům. Právě na těchto případech se ukazuje, jak transnacionální konstelace může proměňovat vnímání a uplatňování interpretačních souřadnic národní loajality, tedy i očekávání, jež jsou spojena s nacionálně definovanými vazbami. Kulturní efekty transnacionalismu se zpravidla neprojevují bezprostředně, s nějakou frontální naléhavostí, ve výslovné či přímo ideologicky uspořádané formě. Častěji se dají vysledovat v podobě jemných interpretačních posunů v každodenních interakcích či v bezprostředních reakcích na konkrétní události a situace.

Whitfield se už jen samotným formálním aktem přijetí českého občanství dostal do silového pole očekávané loajality specifické povahy, které patří (v jeho případě) k transnacionální zkušenosti. Je přinejmenším vystaven dilematům proč, jakým způsobem, do jaké míry projevovat loajalitu k *druhé* vlasti, jichž by byl ušetřen, pokud by státně občanskou příslušností setrval pouze u původní domoviny. Nemusí se chovat a chtít chovat jako typický transnacionál, ocitá se nicméně v pozici, jež k transnacionální existenci náleží. Maurice Whitfield se ale nejen ocitá v silovém poli transnacionalismu, jeho případ samotný toto pole vytváří. Na Urale a v Katalánsku již svým způsobem reprezentuje i Českou republiku, možná aniž by o to stál.

Transnacionální nacionalismus

Na Whitfieldově příkladu jsme si ukázali, v jakém smyslu může státně-národní rámec utvářet podmínky pro genezi transnacionální situace, aniž by příslušným aktérům, kteří se v ní ocitnou, nutně umožňoval účinně čelit výzvám, jež z ní pramení. Je důležité připomenout, že tento rozpor zdaleka nenáleží pouze zkušenosti transnacionalismu. Mohli bychom jej vysledovat v celé řadě dalších historických a zkušenostních kontextů, v nichž se, řečeno s Durkheimem, životní praxe rozchází se setrvačností usazených regulativních mechanismů sociálního jednání. Spíše však jde o ten případ, pro nějž Émile Durkheim razí označení *anomie*, tedy případ, kdy tyto mechanismy – pravidla, normy, hodnoty – nejsou jednoznačné, dostatečně konkrétní a navzájem koherentní. Zkušenost transnacionalismu je pouze jedním z mnoha případů takové situace či zkušenosti. Relativní výjimečnost transnacionální zkušenosti může spočívat nanejvýš v tom, že bez vnitřních rozporů uvedeného druhu vlastně není možná, je jimi svým způsobem definována. Jak už bylo deklarováno i demonstrováno výše: *bez nacionalismu (v jakékoli formě) nemůže být transnacionální zkušenosti, přičemž transnacionální zkušenost současně narušuje a rekonfiguruje nacionální myšlení a pocity.*

Přítomnost národního prvku a napětí, jež z toho vyplývá, je základní definiční součástí zkušenosti transnacionalismu. Bylo třeba to ještě jednou a naposled připomenout, neboť právě na toto zapomíná řada současných analýz, jež se pojmem transnacionalismu zaštiťuje. Jim byla adresována výše uvedená kritická poznámka, že pro efekt intelektuálního marketingu, tj. zdání teoretické novosti, jednoduše nahradí pojmy globalizace či internacionalizace konceptem transnacionalismu a tím je pro ně paradigmatický posun vyřízen. Většina dalších (alespoň mně známých) pojednání, které berou specifičnost transnacionální zkušenosti vážně, pak zaměřuje pozornost zejména, ne-li výhradně, na druhou část právě uvedené charakteristiky transnacionalismu, tedy na otázku rozmělňování a proměnu nacionálně ukotvených souřadnic myšlení a cítění.

Ideově vzato jde o pochopitelnou tendenci. Transnacionální studia samotná mají mimo jiné narušovat zdání samozřejmosti národně vymezených kategorií, skrze něž vnímáme svět a vlastní zkušenost. V tom spočívá jejich kritická funkce. Nejenže zacilují na specifickou úroveň sociální zkušenosti a sociálních vztahů, odhalují zároveň umělý charakter, historický původ i potenciální tvárnost jinak pevně kulturně usazených a zdánlivě přirozených souřadnic orientace v sociálním světě. Kritický efekt se přitom má projevovat na třech úrovních: empirické, veřejně-osvícenské a teoreticko-metodologické. Ke všem třem jsme se již dostali na různých místech výše, nyní si je pouze systematicky připomeneme. Za prvé zaměření na transnacionální dimenzi například migrační zkušenosti představuje především aktéry, kteří jsou vlastní životní pozicí vystaveni dilematům, jež je (více než-li jiné typy aktérů) předurčuje k posunutí perspektivy vnímání vlastní národní příslušnosti a loajality. Za druhé transnacionální studia mají seznámit publikum se specifickým druhem zkušenosti, jež má rozevřít meze jeho představivosti, aniž by ono samo muselo být této zkušenosti přímo vystaveno. Za třetí transnacionální studia mají poskytovat alternativní analytickou perspektivu k metodologickému nacionalismu, jenž nereflektovaně pracuje s kontextem národních států coby základní daností a vydává tak předmět analýzy za její nástroj.

K posledně uvedené kritické rovině transnacionálních studií se připojují například i Sanjeev Khagram s Peggy Levitt v konceptuálním úvodu do autoritativní *Čítanky*

transnacionálních studií (2008). Připomínají v něm, že i většina analýz globalizace „bere za samozřejmé vázané (*bounded*) a ohraničené (*bordered*) sociální jednotky – zvláště „svět" nebo „národní stát" –, jakož i struktury a procesy s nimi spojené." Obecně pak upozorňují, že „jelikož se sociální vědy formovaly během devatenáctého a dvacátého století, v období intenzivního růstu a legitimizace ‚národního státu', termíny jako ‚společnost', ‚vláda', ‚demokracie' a ‚kultura' v sobě nesou inherentní nacionalistické předpoklady, jež oslabují naši schopnost uchopit transnacionální formy a procesy" (Khagram a Levitt 2008a: 4). Naproti tomu „transnacionální perspektiva nás nutí zvažovat, jak se samozřejmé kategorie jako občanství nebo identita proměňují, když se utvářejí napříč [národně-státně definovaným] prostorem." (ibid.). Zdůrazňují metodologický transnacionalismus coby „optiku nebo pohled, jenž začíná se světem bez hranic, empiricky zkoumá hranice, jež vznikají v určitých historických momentech a sleduje jejich vztah k [teritoriálně] nevázaným arénám a procesům. (…) V této perspektivě sestává svět ze sady dynamicky se překrývajících transnacionálních sociálních polí, která utvářejí a tvarují zdánlivě ohraničené a vázané struktury, aktéry a procesy" (ibid.: 5).

Pro účely kritického metodologického apelu je takový heuristický transnacionalismus užitečný. Svou vypjatostí se ale vystavuje dvojímu nebezpečí. Za prvé hrozí, že termín transnacionalismus do sebe pojme jakékoli „struktury, aktéry a procesy", jež se utváří, působí a probíhají mimo kontext národních států a jeho institucionálních a interpretačních souřadnic. Bez vazby na státně-nacionální kontext by ovšem pojem transnacionalismu ztratil nejen smysl, ale také konceptuální specifičnost, a tedy analytickou hodnotu. Když už se, za druhé, státně-národní kontext vztáhne k transnacionální zkušenosti (a zmínění autoři tuto možnost nepopírají), stojí národní stát a nacionalismus v pozici historického a sociálně-kulturního *produktu transnacionálních* sil a procesů. To je ovšem sporný předpoklad. Jde vlastně o podobné metodologické zvěcnění analytické kategorie transnacionalismu, jako se to stalo kategoriím národního státu v případě metodologického nacionalismu. Tento pohled nepřipouští nebo alespoň zatemňuje, že nacionalismus nutně předchází transnacionalismu ve smyslu historickém, fenomenologickém (zkušenostním) i logickém.

Subverzivní efekty transnacionálních studií, narušování zatuhlých kategorií myšlení, jsou jednou z jeho předností, zejména z pohledu kritické sociologie a antropologie. Nemohou však jít za hranice analytické korektnosti. Při zkoumání transnacionální zkušenosti nelze ani nacionální element pustit zcela ze zřetele. Snad i pro vyrovnání tohoto nepoměru ve stávajících transnacionálních studiích zaměříme v této části pozornost právě na něj. Jsme zde zajedno s Ulfem Hannerzem, když na jedné straně upozorňuje, že „v transnacionální aréně mohou být aktéry individua, skupiny, hnutí, firmy [nikoli pouze národní státy], a je to do značné míry právě tato organizační různorodost, co je třeba brát v úvahu." A vzápětí (třebaže v závorce) dodává, že „současně existuje jistá ironie v tom, že termín ‘transnacionální' přitahuje pozornost k tomu, co sám neguje – tj. k přetrvávající významnosti národního" (Hannerz 1996: 6).

V této perspektivě můžeme lépe pochopit například transnacionální mrazení, jež prožívala řada oddaných nacionalistů mezi fanoušky polské fotbalové reprezentace v jejím prvním zápase loňského mistrovství Evropy, EURA 2008. V něm polský tým prohrál 0:2 s odvěkým rivalem, mužstvem Německa. Už samotná prohra s Německem vyvolává u řady polských fandů násobený pocit zklamání, hraničící s potupou. Od druhé světové války jsou mezistátní

zápasy těchto dvou národních reprezentací rámovány citlivými historickými reminiscencemi. Navozují dojem, že nepřátelství ještě tak úplně neskončilo a utkání jsou v jistém smyslu pokračováním válečného konfliktu mezi oběma státy a národy. Před zmíněným mačem navíc polský bulvární deník s příznačným názvem *Fakt* přišel se zaručenou zprávou o tajné dohodě mezi německou a rakouskou reprezentací, jež měla v konečném důsledku poškodit právě Polsko. K tomu další polské noviny *Super Expres* otiskly před utkáním fotomontáže useknutých hlav německé hvězdy Michaela Ballacka a trenéra Joachima Löwa v rukou holandského trenéra Poláků Leo Beenhakkera. Byly doplněny přáním, aby polští fotbalisté znemožnili německého soupeře stejně jako polsko-litevská armáda pokořila Řád německých rytířů v bitvě u Grünwaldu v roce 1410. Přes oficiální omluvy z polské strany bylo nacionalistickému sebeuvědomění učiněno zadost a jako téměř vždy mezi těmito soupeři se hrálo v napjaté atmosféře.

Pro mnoho polských fanoušků bylo pak více než ironií, že oba góly Němců vstřelil Lukas Podolski, přičemž první z nich mu skvělou přihrávkou připravil Miroslav Klose. Dobře věděli, že oba se narodili v Polsku, Podolski (jako Lukazs) v roce 1985 v Gliwicích a Klose v roce 1978 v Opole, navíc matky obou byly polskými reprezentantkami v házené a oba otcové hráli profesionálně fotbal.[7] Přestože oba dnešní němečtí fotbaloví reprezentanti odešli se svými rodiči z Polska velmi záhy, Podolski ve dvou letech, Klose bezprostředně po svém narození, oběma je jejich polský původ pravidelně připomínán, zejména novináři. Nezapírají jim své polské vazby. Klose si vzal za ženu Polku a doma údajně mluví polsky, i se svými dvěma dětmi narozenými v Německu. Podolski vede své oficiální webové stránky v němčině a v polštině. Nicméně oba v rozhovorech odmítají být považováni za Poláky, Podolski se zkrátka označuje za Němce a Klose chce být považován nanejvýš za Slezana, ale ještě raději za Evropana. Vyvázat se z nacionálních souvislostí však není snadné: Klose i Podolski reprezentují ve fotbale Německo a řada Poláků by je ráda brala za své. Když oba nedávno přestoupili ze svých dřívějších klubů do Bayernu Mnichov, získal bavorský klub v Polsku mnoho nových příznivců a výrazně zde rozvinul své marketingové aktivity.

Návštěvnost zápasů Bayernu byla navíc záhy posílena fotbalovými nadšenci z řad Poláků, kteří v Německu, zvláště pak v Bavorsku nebo přímo v Mnichově, pracují. Jde o další případ známého efektu zejména v posledních dvaceti letech zmohutnělé mezinárodní sportovní migrace v globalizovaném světě. Pravidelnější čeští návštěvníci domácích hokejových zápasů New York Rangers si v polovině tohoto desetiletí všimli, jak často, oproti letům předchozím, slyšeli kolem sebe v Madison Square Garden svou mateřštinu. Bylo to v době, kdy za newyorský klub nastupovalo do zápasů až sedm českých hokejistů, tedy třetina mužstva Rangers. Česká televizní kabelová stanice *Galaxie Sport* zvýšila počet utkání

7 Tento rozporuplný zážitek polských fanoušků však není v dnešním sportovním světě zdaleka výjimečný. O tři dny později na stejném turnaji švýcarský reprezentant Hakan Yakin, jehož turecké kořeny prozrazuje již jeho jméno, poslal svůj tým do vedení právě nad mužstvem Turecka. Příkladu Podolského a Kloseho zde dáváme přednost zejména proto, že v případě zápasu jejich týmu s Polskem byla nacionalistická karta silnější a hlavně viditelnější. Koneckonců Yakinova „národní zrada" mohla být pro turecké fanoušky, jakkoli známé svou vášnivostí, přece jen snesitelnější: narodil se již v Basileji (tureckým imigrantům), Turecko nakonec zápas vyhrálo 2:1 a poté postoupilo ze skupiny do čtvrtfinále, na rozdíl od Polska.

Rangers mezi svými přenosy z kanadsko-americké Národní hokejové ligy a v ulicích českých měst bylo možné vidět stále více dresů a čepic s emblémem hokejového týmu z Manhattanu.

Tento obecný efekt mezinárodní sportovní migrace v globalizovaném světě vzali manažeři bohatých sportovních klubů (fotbalových, hokejových, basketbalových, baseballových atd.) během devadesátých let minulého století plně v úvahu. Dostali tím mimo jiné významné slovo i při ryze sportovním vedení klubů, zejména v přístupu ke klubovým nákupům zahraničních posil. Snaží se v nich prosazovat nové akvizice ze zemí, kde je příslušný sport účinným marketingovým artiklem. V případě fotbalu to mohou být oblasti s již dlouho ustavenou fotbalovou tradicí (zejména země Latinské Ameriky jako Brazílie, Argentina, Mexiko a jiné, ale třeba i Rusko či Ukrajina), nebo z oblastí, kde popularita fotbalu v posledních desetiletích roste a zároveň vynikají mohutnou aktuální či potenciální kupní silou (zejména asijské země jako Japonsko, Jižní Korea nebo Čína, případně africké země jako Nigérie, Pobřeží slonoviny, Kamerun a další). Součástí klubové marketingové strategie se pak stávají i letní propagační zájezdy velkých klubů do těchto oblastí. Sportovní přínos letních asijských či afrických misí je často zpochybňován, marketingový téměř nikdy. Některé nakoupené talenty mohou ve většině nebo i všech soutěžních utkáních chybět a hrát za rezervní týmy nebo sloužit jako náhradníci. Při letních utkáních v jejich domovské zemi si však můžeme být jejich účastí na hřišti téměř jisti.[8]

Uvedené příklady některých transnacionálních souvislostí dnešního vrcholového sportu nám mimo jiné představily některé typy aktérů, kteří v tomto poli působí. Jsou to samotní sportovci, zaměstnávající kluby a jejich představitelé, média a fanoušci. K nim je třeba přiřadit řídicí sportovní asociace na národní i mezinárodní úrovni, jakož i nezávislé sportovní manažery a manažerské agentury. Toto jsou přímí aktéři mezinárodních a transnacionálních praktik ve sportovním poli. Povaha a vůbec možnost těchto praktik je však zároveň vymezována vlivy a regulacemi, které jsou vůči danému poli vnější: zákony, mezinárodní dohody, mezinárodní i vnitropolitická politická situace, tradice vztahů mezi konkrétními státy a národy, ekonomická situace, kulturně-historické vlivy, technologické možnosti komunikace

8 Tyto poznámky nemají podporovat populární dojem, že byznys vládne sportem. Jejich vztah je delikátnější, prolínají se a spíše se navzájem podporují, než by nutně stály proti sobě. Kritérium sportovní výkonnosti zůstává při nákupech nových hráčů určující, je nakonec jednou z podmínek konečné finanční výhodnosti transakce. A marketingově motivovaný nákup známého hráče z rozvojové země napomáhá nejen popularitě kupujícího klubu, nýbrž také popularizaci a rozvoji sportu v dané zemi. Na druhou stranu velké kluby podnikají letní propagační zájezdy i do oblastí, jež nikdo z jejich mezinárodně složeného kádru nereprezentuje.

A dále je také třeba připomenout, že institucionalizovaný sport vždy přitahoval obchodníky a byznysmeny, třebaže se míra a povaha tržních transakcí ve sportu v průběhu doby měnily. Navázání byznysu na sport je sice záležitostí zejména rozvinuté moderny, řekněme od druhé poloviny 19. století, najdeme však i daleko dřívější obdobné případy. Francouzský historik středověku Jacques le Goff (2005: 18) například přirovnal rytířské soutěže ve čtrnáctém století událostem pořádání závodů Formule 1 v současnosti. Již tehdy byly tyto soutěže spojeny se sázkařským podnikáním a sítí subdodavatelských vztahů. Do pořádajících míst se sjížděli obchodníci, komedianti či prostitutky, kteří profitovali z krátkodobé kumulace zábavychtivého obecenstva, stejně jako místní obyvatelstvo, které operativně proměnilo svá zápraží a dvorky v restaurace a své příbytky v ubytovací zařízení hotelového typu.

a přenosu informací, jazyková příbuznost či bariéra atd. V tomto ohledu se i sportovní migrace stává jednou ze součástí a projevů obecnějších migračních trendů a trajektorií.[9]

Fotbalový transnacionalismus a globalizace

Vezmeme-li v úvahu vliv vnějších okolností na sportovní migraci a transnacionalismus, přivede nás to téměř nutně k historickému pohledu na uvedené fenomény. Snadno pak seznáme, že rozsáhlá mezistátní sportovní migrace i se svým transnacionálním přesahem zdaleka není záležitostí pouze dvou posledních desetiletí, jak mohou sugerovat zejména některé analýzy tematizující oba fenomény v kontextu globalizace. Dlouhou a relativně bohatou historii mezistátní migrace a transnacionalismu zná řada sportovních odvětví (viz např. Bale a Maguire 1994). Přesto je to zejména fotbal, dnes globální sport *par excellence*, jenž se v této souvislosti nabízí jako mimořádně vhodný příklad.

Fotbal jako specifická a organizovaná sportovní disciplína vznikl v prvních desetiletích druhé poloviny devatenáctého století ve střední a severní Anglii – a přilehlých oblastech, nechceme-li upírat Skotům jejich podíl a historickou zásluhu. V době, kdy britské impérium již zažívalo oslabování své koloniální pozice a mezinárodního vlivu, stal se záhy po svém vzniku jedním z náhradních vývozních artiklů. První fotbalové kluby mimo Velkou Británii – nejdříve zejména ve střední a západní kontinentální Evropě a v Jižní Americe – vznikaly nejen s ostrovní inspirací, ale často pod přímým vlivem a působením Angličanů či Skotů v zahraničí.[10] Již se svým počátečním rozšiřováním mimo britské ostrovy byl fotbal v řadě ohledů transnacionální či mezinárodní záležitostí. Například i v zemích Jižní a Severní Ameriky zakládali první fotbalové kluby imigranti z Anglie, Skotska a případně také Irska. Skrze fotbal tak mimo jiné v nové vlasti pěstovali imaginární a symbolické vazby na starý domov – vedle toho, že k němu postupně přivedli řadu domorodců a v některých případech stáli u zrodu domácích fotbalových tradic.

V Evropě, kde fotbal ve svých počátcích nezapadal do všeobecné představy spořádané zábavy, byly první týmy složeny ze spíše extravagantních a sociálně (třebaže ne vždy ekonomicky) marginálních typů, často čerstvých přistěhovalců nebo světoběžníků. Koncem

9 To lze pozorovat i na proměně v povaze sportovní emigrace z dnes bývalých socialistických zemí ve srovnání období před rokem 1989 a po něm. Změna v geopolitické konstelaci ovlivňuje nejen četnost odchodů, cílové destinace sportovních migrantů, jejich deklarované motivy a vztah k domovské i přijímající zemi, nýbrž třeba také vztah veřejnosti a médií k těmto migračním událostem.

10 Svou britskou stopu si ze svých začátků nesou i dva první a dosud mezinárodně nejznámější české fotbalové kluby, Sparta Praha a Slavia Praha. Prvním trenérem Slavie se stal v roce 1905 (do té doby, prvních deset let její existence, trénoval tým Slavie kapitán mužstva) Skot John William Madden a zůstal v této pozici celých 25 let. Od anglického vzoru se často odvozuje i rudá barva dresů Sparty. Z Anglie je přivezl v roce 1906 sparťanský funkcionář Petřík, inspirován údajně dresy Arsenalu Londýn. Tato legenda bývá sice zpochybňována tvrzením, že v té době hrál londýnský Arsenal ve žluto- nebo bílo-zelené kombinaci, nicméně jeho oficiální klubové webové stránky tvrdí, že rudé dresy dostal klub darem od Nottinghamu Forest už v roce 1888 a hraje v nich „ever since".

devatenáctého století však už zdaleka nešlo pouze o Brity. Jeden z nejslavnějších fotbalových klubů historie, FC Barcelona, byl založen v roce 1899 švýcarským obchodníkem Hansem Gamperem (plným jménem Johannes-Max Gamper Haessig), předtím také hráčem fotbalu v FC Basilej. Klub založil společně s dalšími cizinci ve městě, zejména z Anglie, Německa, Švýcarska a Rakouska – a jen s několika domácími hráči. V tom spočívá internacionální rozměr události vzniku FC Barcelona. Transnacionální aspekt vyjadřuje skutečnost, že Gamper zvolil pro svůj nový klub barvy dresů, které kopírovaly barvy vlajky švýcarského kantonu, z nějž pocházel, ale také barvy dresů jeho původního fotbalového působiště v Basileji. Teprve později, ve 20. letech dvacátého století, se barcelonský cizinecký fotbalový podnik proměnil v klubovou reprezentaci a sociálně-politický symbol Katalánska (viz Taylor 2007). Nacionalizace klubu korespondovala časově i povahou se zakládáním hlavních katalánských separatistických politických stran. Byla to doba sílícího katalánského separatismu a zároveň doba, v níž se již fotbal etabloval z extravagantní zábavy v sociálně kulturní fenomén s politickým dosahem.

Příklad vzniku a proměny klubu FC Barcelona nám posloužil jako ilustrace dvou obecných tezí. Za prvé, ukazuje se na něm, v jakém smyslu ovlivňují vnější (mimo-sportovní) okolnosti existenci, povahu a míru sportovního transnacionalismu i migrace. Naznačuje ale také, za druhé, že stejně jako v případě migrace a transnacionalismu obecně, ani v oblasti sportu není vhodné vnímat tyto procesy jako lineární, neustále rostoucí či rozvíjející se podle nějaké vnitřní logiky. Na precizní dokumentaci obou tezí má mimořádnou zásluhu výše zmíněný Taylorův článek (2007).

Taylor se v něm věnuje mezinárodním a globálním aspektům historie sportovní (fotbalové) migrace. Nemluví o transnacionalismu, nicméně na něj v podobných případech implicitně odkazuje. Upozorňuje například, že především v prvních desetiletích šíření fotbalu ve světě vznikala řada místních klubů na etnicko-národním základě. Uvádí příklady fotbalových aktivit Angličanů či Skotů na americkém kontinentu, mohli bychom však přidat i příklady ze střední Evropy. Zatímco v Praze se dva první a hlavní fotbalové kluby dělily od počátku na dělnickou Spartu a středostavovskou Slavii, v Budapešti byla koncem devatenáctého a v počátcích dvacátého století sportovní rivalita prvních fotbalových klubů rámována jejich etno-národním zázemím. Ryze maďarská Dózsa Ujpest (původně Újpesti TE) se střetávala zejména s židovským MTK a německým Ferencvárosem. Pražský případ dokládá důležitost třídní strukturace více modernizované části monarchie, ačkoli i v Praze a v Čechách obecně nebyla tehdy spolková činnost zdaleka prosta nacionálního elementu. Na příkladu prvních fotbalových klubů v Budapešti naopak vidíme zřetelně, jak sport odrážel a reprezentoval etnicko-národní diverzitu daného místa.

Ve srovnání s dříve uvedenými případy mezinárodního pohybu sportovních celebrit se zde ukazují dva typy transnacionalismu, ne-li rovnou jeho historická proměna. Zakládání fotbalových klubů s etno-národním zázemím na přelomu devatenáctého a dvacátého století můžeme přitom považovat za jeho silnější verzi, zejména měla-li být se sportovní aktivitou vyjádřena a posílena vazba na předpokládanou původní domovinu, jako v případě imigrantů z britských ostrovů. Coby součást a demonstrace specifického životního stylu reprezentoval fotbal pociťované původní britství přistěhovalců. Svým způsobem sem ale zapadá i posilování transnacionálních vazeb skrze spolkovou činnost již usazených etno-národních menšin,

jako v případě budapešťských klubů. Fotbal zde sice již nehraje symbolickou roli národního sportu, slouží však k místní reprezentaci etno-národního původu diasporických komunit. Tato reprezentace se neomezovala pouze na posilování klubového patriotismu a náboru talentů z vlastních soukmenovců. Často dresy, názvy (i když to není případ Ferencvárosu, ten se nazval podle jména budapešťské čtvrti – německy Franzstadt –, v níž vznikl) nebo i fotbalové styly odkazovaly ke vzorům ze zemí, jež byly považovány za původní domov předků. Sem se také tyto kluby často obracely při ustavování partnerských vazeb (zájezdy, pozvání k přátelským zápasům). V některých případech pak z druhého domova mohla přicházet i materiální nebo hráčská pomoc.

V dnešním vrcholovém sportu, alespoň jak byl představen výše, se transnacionální prvek projevuje většinou jinými způsoby, na první pohled zastřenějšími. Především je silněji a komplikovaněji svázán s globalizovaným přenosem informací a se zvýšenou krátkodobou nebo dočasnou globální mobilitou osob. Transnacionální napětí přináležitosti ke dvěma národně definovaným domovům se tu prolíná, střetává i vzájemně posiluje s globální cirkulací symbolů a informací, jež na jedné straně snáze než dříve činí různá místa ve světě potenciálním kosmopolitním domovem (i pro sportovce a sportovní fanoušky) a na druhé straně zpřístupňuje k identifikaci široký rejstřík reprezentací, i národně zabarvených. Poskytuje tak symbolické příležitosti pro osvojení dělených loajalit a tím i *jemnějších* forem transnacionální sebe-identifikace.

Například s masivním příchodem afrických či latinskoamerických hráčů do anglické nejvyšší fotbalové soutěže (*Premier League*[11]) získaly své příznivce v jejich domovských zemích nejen příslušné anglické kluby, ale také anglická reprezentace – zvláště není-li jejím soupeřem vlastní národní tým, třeba při evropských šampionátech (nebo v kvalifikacích na ně, nutno dodat, mluvíme-li o Anglii).[12] Globalizace zejména televizní sítě zde hraje významnou roli. Satelitní sportovní stanice přenášejí od devadesátých let minulého století do celého světa nejen zápasy anglické *Premier League* či jiných velkých národních fotbalových lig

11 *Premier League* (často označovaná také jako *Premiership*) vznikla jako samostatná a ve svém rozhodování relativně nezávislá (zejména na *FA*, anglické fotbalové asociaci) organizace v roce 1992. Od té doby počíná mohutný vzestup kvality, reputace, mezinárodní přitažlivosti nejvyšší anglické fotbalové soutěže klubů, včetně jejich finančního zázemí. Tento vzestup jde ruku v ruce s rostoucím zájmem médií, úspěšným bojem proti chuliganismu (jenž již předtím nastartovala vláda Margaret Thatcherové), rozšířeným globálním marketingem anglických klubů a samozřejmě také s přílivem nových a často těch nejlepších hráčů z celého světa.

12 Stejně to platí i o dalších velkých evropských ligových soutěžích a národních reprezentacích příslušných zemí, zejména španělské a italské, ale také třeba německé, francouzské, holandské atd. Působení naturalizovaných Poláků Podolského a Kloseho v německé lize i reprezentaci může mezi polskými fotbalovými fanoušky nejen vyvolávat pocity národní zrady či alespoň odrození, u řady jiných může zrovna tak proměnit vztah k německé reprezentaci a Německu vůbec spíše pozitivním směrem. Obecnější platnost má uvedený účinek i na straně vysílajících či sportovně emigračních oblastí, známe ho nakonec i u nás. Starší sportovní příznivci si jistě vzpomenou, jakou podporu dostal od československého publika reprezentační tenisový tým USA, když za něj ve finále *Fed Cupu* nastoupila v Praze v roce 1986 česká emigrantka Martina Navrátilová. V tomto případě měla podpora nádech politické demonstrace, ale to souvisí s již výše zmíněnými historickými proměnami okolností sportovní migrace.

v Evropě a evropských klubových pohárů (hlavně *Ligy mistrů*), nýbrž také soutěžní utkání evropských národních reprezentací. A jejich volba padá především na reprezentace zemí, jejichž kluby mají silné zastoupení cizinců pocházejících z oblastí, do nichž přenosy jdou. Sportovní fanoušci znají domácí hráče (Angličany, Italy, Španěly atd.) z přenosů klubových zápasů, sledují je jako klubové spoluhráče vlastních reprezentantů a s pomocí mediálního průmyslu v nich snadno vidí celebrity nejvyššího kalibru. Tím je zajištěn divácký zájem – a tedy i zájem inzerentů.

Je samozřejmě třeba nejvyšší obezřetnosti, mluvíme-li v této souvislosti stále o sportovním či fanouškovském transnacionalismu. Nejde zde většinou o budování vazeb k novému domovu, a když, tak nanejvýš virtuálnímu a navíc omezenému na epizodické projevy sportovního fanouškovství. Může jít o společné zaujaté sledování zápasů Anglie (za jejíž kluby hraje řada rodáků, například z Ghany nebo Nigérie) ve sportovních barech Accry či Lagosu, nošení dresů anglického národního týmu či zasvěcenou znalost anglického fotbalu. Ghanský či nigerijský fanoušek začne však vnímat Anglii jako svůj druhý domov asi stejně snadno, jako se stane Skotem ten, kdo má rád whisky. Navíc zde loajality ke dvěma národům či státům většinou nepřicházejí do silného vzájemného střetu, jenž by vyžadoval náročné rozhodování. Jsou většinou postaveny výrazně hierarchicky a ta domácí snadno převládne, utká-li se anglický národní tým s reprezentací vlastní země, za nějž nastoupí i domácí hráči působící v Anglii. Nicméně zárodek transnacionálního nastavení nelze ani v těchto případech zcela pominout. Projevy loajality ke druhé národní reprezentaci mohou být sice epizodické, ale podcenit jejich subjektivní sílu by znamenalo ignorovat význam sportovní identifikace pro mnoho zapálených sportovních fanoušků. Zejména ale tato identifikace může být posílena směrem k transnacionální zkušenosti dalšími okolnostmi, například rodinnými či pracovními vazbami na druhou zemi (Anglii), pozitivními pozůstatky koloniální minulosti atd.

V těchto případech – a koneckonců ani v případě výše popsané historicky starší a silnější verze transnacionalismu – nelze fotbal a sport obecně považovat za primární zdroj transnacionální sebe-identifikace. Jako i jiné formy symbolické reprezentace slouží spíše jako katalyzátor transnacionálního pocitu, jako viditelná veřejná platforma jeho vyjádření a sociální mechanismus, jenž tento pocit subjektivně posiluje a tím mu dodává psychologickou a sociální skutečnost. Může posloužit coby významná *opora* při kultivaci vztahu k druhému domovu, jako – abychom uvedli jeden konkrétní příklad – v případě osmiletého Tomáše Macha (Obrázek 1 a Obrázek 2).

Obrázek 1

Obrázek 2

Tomáš (takto, tj. v české podobě psáno) je synem českého otce a anglické matky, narodil se a bydlí v Londýně, kde chodí do školy, má britský i český pas, angličtina je jeho rodným jazykem, přičemž rozumí (a když se mu chce, tak i mluví) česky. Jednou nebo dvakrát ročně přijíždí na krátkou návštěvu do České republiky. Svůj díl britského patriotismu nasává ve škole i ve své širší rodině v Anglii. Vztah k druhému domovu v něm otec buduje především skrze sportovní fanouškovství, vedle zmíněných výletů a domácích konverzací v češtině. Pozoruhodné na tomto případě je, že Tomáš, v českém dresu (třebaže hokejovém), si nechal na tvář namalovat českou vlajku a fandil české fotbalové reprezentaci v zápase právě s Anglií (20. srpna 2008 – 2:2), navíc na stadionu Wembley v Londýně. (Na Obrázku 2 je se svým českým dědečkem.) Není samozřejmě vyloučeno, že za pár let, kdy se kamarádi snadno mohou stát v řadě ohledů významnějším referenčním bodem než otec, sladí Tomáš své fanouškovství s občanskou příslušností a se silnějším zakotvením v britském domově. To však ale, pokud by se to stalo, nemusí ještě vypovídat nic významného o psychologické síle a jiných podobách vztahu k druhému domovu, pěstovanému skrze sportovní fanouškovství od raného dětství.

Jemné formy transnacionalismu se projevují spíše na klubové úrovni, nebo lépe skrze ni. Výše zmíněná FC Barcelona je sociálně-politickým symbolem Katalánska dodnes, ale zároveň se i ona v průběhu sedmdesátých let minulého století připojila k trendu zvýšené *internacionalizace* hráčských kádrů velkých fotbalových klubů Evropy.[13] To umožnilo řadě fotbalových příznivců z míst, odkud do Barcelony přicházeli jejich reprezentanti, seznámit se a svým způsobem také identifikovat s „katalánskou věcí“, nebo ji alespoň chápat vstřícněji. Příklad FC Barcelony je ale v souvislosti s jemnými formami *transnacionalismu* zajímavější z jiného důvodu. V posledních desetiletích se v klubu ustavila nová transnacionální tradice svého druhu – tentokrát nikoli s vazbou na Švýcarsko, nýbrž na Nizozemsko. Její počátek lze vysledovat právě v 70. letech dvacátého století, kdy do katalánského velkoklubu přišel

13 Je přitom třeba držet v paměti, že Barcelona znovu nastoupila trend internacionalizace již v 50. letech dvacátého století, třebaže její míra nikdy nedosáhla rozměrů posledních dvou desetiletí. Bylo to v době, kdy se Španělsko stalo oblíbenou imigrační štací například pro hráče tehdejší výjimečné maďarské fotbalové generace: v Barceloně hráli na přelomu 50. a 60. let Zoltán Czibor a Sándor Kocsis, nebo také Lázsló (Ladislav, Ladislao) Kubala. Pokud bychom si chtěli ukázat, že transnacionální konstelace existovaly silnou měrou i ve sportu již dříve, že nejsou záležitostí pouze posledních dvaceti let, možná bychom k tomu těžko hledali vhodnější případ než právě Kubalův. Narodil se ve slovensko-maďarské rodině v Budapešti, kde začal hrát s koncem druhé světové války profesionálně fotbal (mj. právě za dříve německý Ferencváros TC). V roce 1946 přestoupil do Slovanu Bratislava, přijal československé občanství a do února 1948 reprezentoval Československo. Po režimní změně přesídlil zpět do Budapešti, nastoupil ve třech zápasech maďarské fotbalové reprezentace – a když se v roce 1949 dostali i v Maďarsku k moci komunisté, emigroval přes Itálii do Španělska a stal se španělským občanem i reprezentantem (od roku 1953), s katalánskou identitou (čtyřikrát nastoupil za výběr Katalánska). Do Barcelony přišel společně se slovenským trenérem Ferdinandem Daučíkem, s nímž předtím – a to je obzvlášť pozoruhodné – nakrátko založili tým s názvem *Hungaria*, za nějž hráli především emigranti z východní Evropy, a to nejen z Maďarska. Dodejme, že ještě v roce 1999 (ke stému výročí založení FC Barcelona), tedy dlouho poté, co se z Johana Cruijffa stala klubová ikona a legenda prvního řádu, byl Ladislao Kubala zvolen barcelonskými fanoušky nejlepším hráčem klubové historie.

(v roce 1973) z Ajaxu Amsterdam jeden z tehdy nejlepších fotbalistů světa Johan Cruijff, a rok po něm také další Holanďan Johann Neeskens. Oba sem přivedl holandský trenér Rinus Michels, jenž zde působil od roku 1971 po většinu sedmdesátých let dvacátého století.

Cruijff si okamžitě získal barcelonské fanoušky nejen skvělými výkony; hned v jeho prvním roce v Barceloně vyhrál klub španělskou ligu (poprvé od roku 1960) a on sám byl vyhlášen nejlepším fotbalistou Evropy. Identifikoval se zároveň s katalánským anti-madridským resentimentem a nacionalismem výrokem, že by nemohl hrát za úhlavního sportovního i proto-politického rivala Real Madrid, neboť tento je příliš spojen se jménem diktátora Franca. K tomu hned první sezónu výrazně pomohl potupit tohoto soupeře jeho porážkou 5:0 na jeho vlastním hřišti. A když se mu po půl roce v Barceloně narodil syn, dostal katalánské jméno Jordi. Holandská stopa tím byla v katalánském klubu pevně zapuštěna a později ještě posílena. Z posledních 37 let, od roku 1971, kdy do Barcelony přišel Rinus Michels, byl klub veden celkem 21 let holandskými trenéry. Sám Cruijff se vrátil do Barcelony jako trenér v roce 1988, na osm let, během kterých klub čtyřikrát zvítězil ve Španělské lize a v roce 1992 vyhrál i nejvýznamnější evropskou klubovou soutěž (tehdy Pohár mistrů evropských zemí, dnes Liga mistrů). V posledních patnácti letech nastupovalo v dresu Barcelony celkem 14 nizozemských reprezentantů (včetně Cruijffova syna Jordiho, ten ovšem častěji reprezentoval katalánský výběr), v některých obdobích více než polovina základního kádru. Holandská stopa pak byla sportovními komentátory často identifikována i v samotném herním stylu, který barcelonský tým předváděl.

Emocionální účinek katalánského přijetí Cruijffa a holandského prvku vůbec doceníme tehdy, připomeneme-li si silnou symbolickou roli fotbalu a klubu FC Barcelona pro katalánskou sebe-identifikaci. Sociální dosah pak bude zřejmější, uvědomíme-li si, že onen emocionální účinek se zde zdaleka neomezuje jen na typické zanícené fotbalové fanoušky. V Barceloně je fotbal záležitostí všech sociálních tříd, bez ohledu na věk a do značné míry i pohlaví. Klubové členství a permanentky se dědí po rodových liniích a návštěvy zápasů FC Barcelona jsou společenskou záležitostí celých rodin, často čtyřgeneračních, včetně osmdesátiletých prababiček. S výjimkou klání moravského venkova jsem nikdy mezi fotbalovým publikem neviděl tak mnohostrannou diverzitu jako na barcelonském stadionu Nou Camp.

Fanouškovství a utváření domovů

Richard Giulianotti, jenž s Rolandem Robertsonem věnuje systematickou pozornost transnacionálním souvislostem ve fotbale (2007),[14] zároveň uvedl do sociologie sportu zajímavou a inspirativní taxonomii fotbalových fanoušků (Giulianotti 2002). Sám tato dvě témata nespojuje, což je škoda, stejně jako nenajdeme výraznou tematizaci transnacionálního fanouškovství v literatuře o sportovním transnacionalismu obecně. Pozornost je téměř výhradně zaměřena na mezinárodní migraci sportovců. I to je důvod, proč zde právě transnacionálním aspektům sportovního fanouškovství věnujeme rozsáhlejší prostor. Dosud jsme se o něm zmiňovali v kontextu mezinárodní migrace sportovců, nyní je čas na systematičtější výklad, třebaže omezený pouze na jednu z mnoha jeho rovin.

14 Překlad této stati vychází v tomto čísle *Sociálních studií*.

Giulianotti dělí fotbalové fandy do čtyř ideálních typů, rozlišených podél os „zapálený-chladný“ (*hot-cool*), „tradiční-konzumní“ (*traditional-consumer*). Nemáme pro ně v češtině dostatečnou terminologii, proto je při překladu třeba jisté velkorysosti. Prvním typem je „skalní“ (*supporter*), tj. zapálený tradiční fanda, dlouhodobě oddaný svému klubu, nejčastěji místního (tj. nikoli vzdáleného jeho rodišti či bydlišti), pravidelně sledující jeho zápasy (často držitel permanentní vstupenky), jenž přenáší svou oddanost i na své blízké (zejména potomky, včetně dědičnosti permanentky) a projevuje ji i nákupem a vystavováním klubových insignií (vlajek, dresů, šál, odznaků, tašek atd.). Zná historii klubu, jeho hráče současné i minulé (třebaže většinou nikoli osobně), často je registrovaným členem fan klubu a každý zápas jeho hochů je událostí, podle níž se v hracích dnech nastavuje rodinný i televizní program. Druhým typem je „příznivec“ (*follower*), fanda sice tradiční, tedy stálý, ale vlažný. Často jde o rodinné příslušníky (například manželky) „skalních“, i když zdaleka nejde jen o ně. Trvalá náklonnost k jejich klubům se na rozdíl od prvních neprojevuje tak výrazně v jejich jednání. Jsou rádi, když chlapci zvítězí, ale na stadion chodí jen občas, pokud vůbec, a i televizní přenos zápasu jejich klubu si nechají ujít, nabízí-li se jiná povinnost nebo lepší zábava. Pocházejí často také z místa, kde jejich klub působí, prohraje-li však, nejsou nijak zvlášť zdrceni a nepokládají to za osobní újmu či stigma. Třetím typem je „fanoušek“ (*fan*), zapálený, nicméně konzumní. Nemusí to nutně znamenat, že je nestálý, třebaže může být k nestabilitě své náklonnosti více náchylný než „skalní“. Postrádá totiž často podpůrnou síť v podobě lokálního patriotismu, rodinného zázemí a tradice, někdy i přátel a známých stejně zapálených pro jeho klub, snadného přístupu na stadion každý druhý víkend apod.[15] – to vše především proto, že jde typicky o oddané fandy, kteří často nejsou ke klubu vázáni místem svého narození nebo současného bydliště. Volí si oblíbený klub na základě náhodnějších příležitostí, jež mohou být velmi různorodé.[16] Neváhají někdy vydat značné prostředky, aby zviditelnili svou náklonnost k vyvolenému klubu nákupem a veřejnou prezentací klubových insignií. Svůj osobní čas strukturují tak, aby jim neunikl jediný televizní přenos jeho zápasů, když už nemohou být přímo na stadionu. Ten jim nicméně představuje fotbalovou Mekku, kam se rádi i za velké peníze podívají, naskytne-li se k tomu příležitost. Konzumní povaha tohoto druhu fanouškovství je odvozena od toho, že se klubové identifikace formují na trhu symbolických statků, jenž podstatně rozšířil pole své působnosti právě s globalizací a mediálním propojením (nejdříve v národním, později globálním kontextu). Tato struktura příležitostí pak dala vzniknout i poslednímu, čtvrtému typu fotbalového fandy, jímž je „flaneur“: vlažný ve své oddanosti, konzumní svou povahou. Vyjadřování vlastní identifikace se zvoleným klubem je pro něj svým způsobem důležitější (alespoň psychologicky) než klubové výsledky. Relativně snadno totiž svou náklonnost promění, často podle estetických nebo morálních

15 Berger s Luckmannem mluví v této souvislosti o „strukturách věrohodnosti“, jež jsou důležité pro udržování identity (Berger a Luckmann 1999: 152n).

16 Manchester United například podstatně rozšířil svou fanouškovskou základnu po celém světě již koncem 60. let angažováním Georga Besta, skvělého, elegantního severoirského fotbalisty, se sklony k bohémství jak fyzickým zjevem či dovednostmi (dlouhé vlasy, nedbalé sportovní oblečení, schopnost zesměšnit soupeře technickou finesou atd.), tak i stylem života mimo hřiště (alkohol, ženy, hráčské vášně). To byly vlastnosti, které přitáhly k náruživé náklonnosti (i trvalé) k manchesterskému klubu řadu volnomyšlenkářů daleko za hranicemi Velké Británie – i v Československu.

kritérií, objeví-li se atraktivnější či vhodnější klubová reprezentace jeho identity: například Chelsea F.C. 90. let dvacátého století se svou aristokraticko-bohémskou pověstí a odpovídajícím stylem i sebeprezentací, FC Barcelona s tím, že jako poslední velký klub v Evropě nastupovala v dresech bez jakéhokoli jména či loga sponzora (dnes propaguje UNICEF), nebo již zmíněný Manchester United s globálními sportovně-kulturními celebritami jako byl George Best v 60. a 70. letech či David Beckham o třicet let později. Pro něj je fotbal a klubová identifikace především prostředkem sebevyjádření, podobně jako oblíbená kapela a hudební styl. Koupí si sice nejfajnovější klubový dres, ale nikdy by si jméno klubu nenechal vytetovat na vlastní tělo, na rozdíl od některých zapálených „skalních" i „fanoušků". Giulianotti vidí ve „flaneurovi" „postmoderní diváckou identitu, nabývanou skrze odosobnělou sadu tržně dominovaných virtuálních vztahů, zvláště skrze chladná média televize a internetu" (2002: 38).

Giulianotti upozorňuje, že jde o *nástroj* k analýze diváckých identit, nikoli o přesný popis ostře rozlišených skupin fandů, mezi nimiž by snad šlo jasně říci ‚ty patříš sem a ty zase tam'. Jednotlivé typové charakteristiky se u jednotlivců projevují různým způsobem, v rozdílné intenzitě a vzájemně se mohou křížit a překrývat. Jde o užitečný nástroj i v naší souvislosti, neboť s jeho pomocí lze načrtnout – třebaže již ne rozvinout, neboť spějeme ke konci ještě tak přijatelně dlouhé časopisecké stati – otázku fanouškovského transnacionalismu ve vztahu k osobnostním typům. To je ale směr bádání, nakolik mohu soudit při své omezené znalosti daného typu literatury, jenž je těžko k pohledání i v odborných textech o transnacionalismu obecně.

Příklad holandského otisku v FC Barcelona naznačuje, jakou cestou mohou dospět k transnacionálnímu pocitu i lokální patrioti, „skalní" a do jisté míry snad i „příznivci". Zde identita místa přijímá do sebe i původně cizí prvek, dokáže-li ji úspěšně, dlouhodobě a loajálně reprezentovat. Giulianottiho typologie však umožňuje, zcela v intencích původního Weberova metodologického konceptu, identifikovat i kategorie fandů, kteří se v nějakém podstatném pohledu odchylují od stěžejních vlastností jednotlivých typů. „Skalní" jsou například v této typologii prezentováni mj. ve fyzické vazbě na lokalitu oblíbeného klubu. Pokud bychom takovou vazbu vzali jako vylučující všechny jiné alternativy, nezbylo by nám v oné typologii místo pro zapálené (silně subjektivně identifikované) a tradiční (dlouhodobé, rodinně pěstované) klubové fandy, kteří žijí v diasporických společenstvích mimo zemi svého původu a pro něž by případná změna klubové loajality nesla jasný punc zrady: turečtí fandové Galatasaraye nebo Fenerbahce Istanbul usídlení v Německu a jinde, zanícení italští fandové svých domovských italských klubů v New Yorku atd. Vzájemné klubové rivality, nevraživosti a nepřátelství původního domova (například mezi Galatasarayem a Fenerbahce), jež jinak mají sílu příkře rozdělit diasporické komunity daleko od domova, jdou potom stranou při sledování zápasů společných národních reprezentací. I když to jde někdy dost těžko. Prohraje-li se, vinu za to nesou vždy hráči toho druhého klubu. Ale to je přesně ten druh rivality, který také svou povahou a intenzitou zpřítomňuje původní domov.

Anna McCarthy (2000) poukázala na významnou roli společného sledování televize na veřejných místech (bary, restaurace, kavárny, spolkové místnosti) ve velkých amerických městech pro udržování subjektivní identifikace se zemí původu. Výrazně tomu přispělo rozšíření satelitních přenosů, jež umožňují sledovat oblíbené fotbalové kluby (ale i herce, zpěváky, seriály apod.) z „původního domova". Autorka mimo jiné popisuje, jak televizí

vybavená veřejná místa etno-národního ražení poskytují prostor pro virtuální, nicméně subjektivně velmi účinné zpřítomňování druhého domova v daném okamžiku a v dané lokalitě.[17] K národnímu jídlu a pití, zvykům, dekoraci, jazyku, kterým se zde mluví, názvu lokálu atd. přibyl „reálný" obraz a zvuk domoviny, audio-vizuální propojení s krajany doma, zprostředkované sice, ale vzrušující. Zprostředkovaná bezprostřednost televizního obrazu a zvuku v přímém přenosu dává lépe než co jiného pocítit emocionální až fyzickou sounáležitost s krajany v zemi původu i jinde na světě, ovšem vždy ve vztahu ke sdílené domovině. Zde se turečtí Němci, američtí Italové (a řada jiných nositelů „pomlčkových" identit) nervují společně s lidmi „doma", křičí s nimi, nadávají, radují se, kritizují, smějí se a pláčí, analyzují, přecházejí od znechucení a studu k euforii a hrdosti a zase zpět, slaví nebo prožívají trýznivé pocity.

Se satelitními televizními přenosy se však rozšířil ještě další fenomén, jenž není úplně stejného druhu jako právě uvedený televizní diasporický transnacionalismus. Je vázán na velké sportovní bary a hospody s několika velkými obrazovkami a plátny; dají se dnes najít po celém světě. Slouží především domácím fandům pro hromadné sledování sportovních přenosů jejich národních i klubových reprezentací. Zejména ve velkých městech má však řada z nich zároveň výrazně mezinárodní charakter, na rozdíl od etno-národně spíše exkluzivních diasporických veřejných míst. Jsou to záchytné body mobilnějších migrantů, zejména dočasných, nebo i usazených, ale bez výraznějších vazeb na vlastní etno-národní prostředí v daném místě, je-li tam vůbec něco takového k dispozici. Našli bychom v nich tedy nejčastěji Giulianottiho typ „fanoušků" a v menší míře i „flaneurů", kteří se rekrutují spíše ze středních vrstev, kulturně modernizovaných, náchylných k osvojení kosmopolitní mentality – na rozdíl od typicky méně mobilních „skalních" či „příznivců", kteří jsou zpravidla více závislí na „vlastním" (místním, etno-národním, náboženském, jazykovém, zvykovém atd.) prostředí a v sociálně-kulturním (spíše než v sociálně-ekonomickém) ohledu tak odpovídají charakteristice nižších tříd, třebaže ne vždy v sociálně-ekonomickém smyslu.

Skutečnost, že zde odkazujeme k třídním vrstvám v sociálně-kulturním (životní styl) a nikoli sociálně-ekonomickém (profese, příjem) smyslu, je důležitá. Totiž stejně jako není problém potkat v řecké taverně v Astorii v newyorském Queensu místního řeckého právníka, jak sleduje zápas Panathinaikosu Atény s ostatními místními fandy tohoto klubu, v etablovaných sportovních barech vnitřních měst nejsou výjimkou nomádští příležitostní dělníci (například nedostudovaní vysokoškoláci, ale nejen takoví) se světoběžnými sklony. Nomádští fanoušci zpravidla brzy zjistí, kam mají v novém místě jít sledovat příští zápas svého klubu. Znají dobře klubový rozpis zápasů a vyhledání sportovního baru s odpovídající televizní stanicí (dnes například *Setanta Sports*, která satelitně přenáší zápasy nejvýznamnějších světových národních lig i národních fotbalových reprezentací do celého světa) je často jejich první starostí po příjezdu na nové místo, případně ještě před ním. Při zápasech jejich klubů je

17 Pro korektnost nutno podotknout, že McCarthy se dívá na transnacionální efekty televizního zpřítomňování původního domova skrze „chladné médium" televize negativně, tj. z povýšené perspektivy kulturní kritiky, jež ráda upírá autenticitu všem, pro něž tato vůbec není problém, v jejich vrcholném souznění s druhými vidí známku jejich beznadějného odcizení vlastní přirozenosti a lituje své chráněnce právě tam, kde oni o to nestojí.

potom najdeme například v místech jako je *Kezar Pub* na Stanyon Street v sanfranciské čtvrti Castro (Obrázky 3 a 4), nebo *Nevada Smith's* na Třetí avenue na dolním Manhattanu v New Yorku (Obrázky 5 a 6).

Obrázek 3

Obrázek 4

Obrázek 5

Obrázek 6

Jsou to místa koncentrace a sdílených emocionálních zážitků globálních fanouškovských obcí, o nichž jsem se v souvislosti s transnacionalismem zmiňoval v editorialu jednoho z dřívějších čísel *Sociálních studií*. Vyhovují přesně Giulianottiho vymezení charakterového typu „fanoušků" a rozvíjejí jej ve směru historicky nových druhů sociability. „Globální fanouškovské obce jsou jedním z příkladů tzv. nových kmenů, o nichž mluví Michel Maffesoli. Nové kmeny se formují *ad hoc*: to znamená, že nevyžadují trvalou a dlouhou společnou zkušenost zúčastněných, jejich vzájemnou znalost. Přesto však jsou založeny na intenzivním pocitu sounáležitosti. Ačkoliv je relativně snadné do nich vstoupit a zase z nich vystoupit, jejich základem je silné emocionální pouto, třebaže spíše epizodicky projevované. Jejich konzumní povaha spočívá v identifikaci se symboly, které se zpravidla nabízejí v konkurenci s jinými, na trhu symbolických statků. Tyto symboly jsou relativně snadno dostupné – mimo jiné skrze média – a identifikace s nimi je spíše záležitostí volby nežli sociální či jiné podmíněnosti. Nové kmeny tak mají mimo jiné tendenci stírat jinak významné rozdíly mezi svými členy:

třídní, generační, pohlavní, ale i etnické, národní, náboženské atd. Představují formy společenství, jež svou povahou dobře vyhovují rozpohybovanému světu současnosti“ (Marada 2006: 9). Jsou to zároveň právě tato místa, kde se projevují a kultivují jemnější a prchavější formy fanouškovských transnacionálních identit, o nichž jsem psal výše, například utváření intimnějšího vztahu k zemi, jejíž hráči reprezentují můj klub. Nejde však zdaleka jen o to.

Příklad diasporických „skalních“, jejich televizních hospůdek, tavern a kaváren v rámci relativně uzavřených etno-národních diasporických komunit ukázal především jednu stranu pěstování transnacionální existence. Společné televizní sedánky zde slouží k silnému emocionálnímu prožívání vztahu k původní domovině. Zkušenost pravidelného sledování fotbalových přenosů ve velkých mezinárodních sportovních barech však navozuje ještě další možnost, jak lze v souvislosti s fanouškovstvím mluvit o zvládání transnacionálního postavení – možnost, která však stejně tak připadá v úvahu i v prvním případě. Jde pouze o rozdíl analytický, nikoli empirický či psychologický. Jde o schopnost jiného pohledu, alternativní výkladové perspektivy, a pro tu se zdá příklad mezinárodních sportovních barů jednoduše a pouze vhodnější. Ukazuje totiž lépe, zdá se mi, v jakém smyslu slouží taková místa i jako prostor, v němž fotbaloví fanoušci mohou pěstovat vztah nikoli k původnímu, nýbrž k novému domovu (třeba USA). Místa jako *Kezar Pub* nebo *Nevada Smith's* pro ně představují příležitost pro zabydlování a osvojování amerického domova – skrze vztah k původní domovině a k domovskému klubu či národní reprezentaci. Zde se nedbá tolik na stylovou etno-národní čistotu zařízení či jídla, nikdo vlastně není cizincem v hybridní konstelaci nabídky i klientely. Lépe snad potom vidíme, že nejde jen o to, že se zde lidé, kteří přišli z různých zemí světa, mohou skrze fotbalové fanouškovství cítit jako doma, tj. ve staré vlasti. Jde zároveň o to, aby i nové nebo alespoň ne tak zcela jejich prostředí mohlo být pro ně domovem. I nomádi potřebují domov, třebaže ne možná stejného druhu jako pevně usazení občané.

Jistě, jak už bylo řečeno výše, stejnou funkci lze připsat i etno-národním televizním hospůdkám a klubům. Ve hře je ale teoreticky závažnější poučení. Transnacionální studia nemohou brát domov (původní nebo nový) jako samozřejmost, jako přirozenou danost. Pěstování vztahu k domovu (novému nebo původnímu) je zároveň jeho vytvářením, tj. vytvářením jeho obrazu. Způsoby, jakým se tyto domovy a jejich vzájemný vztah utváří, pak nemohou zůstat stranou analytické pozornosti, zvláště pokud, jak jsem se pokusil naznačit, různé typy aktérů mohou k tomuto utváření přistupovat odlišným způsobem.

Závěr: sportovní migrace, geopolitické vazby a proměny transnacionalismu

Zvýšená mobilita informací a osob tak může přispívat k utváření transnacionálního povědomí. V tomto ohledu panuje v dnešních transnacionálních studiích poměrně všeobecná shoda. Přitom se ale často zapomíná, že stejné historické okolnosti – tj. zvýšená mobilita osob a informací – zároveň *proměňují* transnacionální zkušenost a v řadě ohledů ji *oslabují*. Další dokumentací této teze, jíž jsme začali předchozí kapitolu, dostaneme se rychle k závěru celé statě. Poslouží nám k tomu opět příklad fotbalové migrace.

Viděli jsme na případu FC Barcelony a budapešťských klubů, že mezinárodní a transnacionální prvek byl ve fotbale přítomen téměř od jeho počátků. Týká se to i pracovní migrace

fotbalových profesionálů. Italské kluby zaznamenaly poměrně masivní příliv profesionálních fotbalistů z Latinské Ameriky již během 20. a 30. let dvacátého století. Souviselo to jednak s ekonomickým rozmachem Mussoliniho Itálie, ale také s rostoucím nacionalismem, jenž tento rozmach provázel. Zatímco třeba Hitler fotbal údajně nesnášel (zvlášť poté, co jej poprvé vzali na fotbalové utkání při OH v Berlíně v roce 1936, v němž domácí ostudně prohráli s Norskem), Mussolini fotbal podporoval a využíval jej k mezinárodní propagaci fašistického státu. Již tehdy Itálie mezi imigranty výrazně privilegovala zejména ty s italskými předky a jmény (viz např. Taylor 2007 nebo Wong a Trumper 2002: 175). Tato privilegia byla ještě zvýrazněna a ochotněji uplatňována v případě těch, kteří mohli Itálii a její úspěchy reprezentovat navenek. Příliv latinskoamerických fotbalistů s italskými kořeny tak v té době nabyl povahy až organizované kampaně, přičemž jejich naturalizace ve „staré vlasti" byla pouhou formalitou, často vyřízenou ještě před tím, než osobně dorazili – navzdory tomu, že primární motiv k migraci byl u většiny z nich ekonomický, nikoli patriotistický. Bohatnoucí Itálie a finanční zázemí italských fotbalových klubů poskytovaly ve srovnání s domovskými latinskoamerickými zeměmi daleko více příležitostí zajistit si fotbalem relativně dobré živobytí.

Tento druh migrace je usnadňován historickými geopolitickými vazbami, a můžeme jej vysledovat nejen ve sportu. Geopolitické vazby přitom mohou být různého druhu. V případě Itálie jde o kontakt se zeměmi dřívější italské emigrace a lze zde tedy mluvit o re-emigraci. Jiné druhy geopolitických vazeb pak představují třeba vazby koloniální a post-koloniální, nebo historicky-jazykové vazby regionální. Případ Británie může reprezentovat obojí druh, a stejně tak i skutečnost, že tyto vazby, třebaže nepozbyly zcela na významu, se dnes střetávají a prolínají s globalizovanou migrací, jež je často nebere v úvahu.

Výše zmíněný vývoz národního sportu (kultury), šlo-li o země Commonwealthu a USA, tj. bývalých kolonií, představuje první druh vazeb. Pověstný moderní britský izolacionismus, jenž našel svůj mnohostranný výraz i ve fotbale,[18] dává vyniknout druhé verzi geopolitických vazeb, tj. regionálních historicky-jazykových. Také relativně izolovaný anglický klubový fotbal má totiž svou historii sportovní migrace, ta se však dlouho omezovala téměř výhradně na pohyb hráčů v rámci ostrovů. Ještě v období let 1976–1985, kdy v anglických prvoligových klubech působilo celkem 359 fotbalistů jiného než anglického původu, pocházelo více

18 Anglie se až do roku 1950 nezúčastňovala turnajů mistrovství světa, přestože mezinárodní fotbalová asociace FIFA o to velmi stála od počátku jejich organizování v roce 1930. Jako zakladatelská země se Anglie nepotřebovala měřit ostatními – nejlepší nebo alespoň ten pravý (autentický) fotbal se přece nemohl hrát nikde jinde než v zemi jeho původu, bez ohledu na výsledky s mimoanglickými či mimo-britskými kluby a národními reprezentacemi. (Podobně jako nejlepší portské nemůže být odjinud než z Porta, třebaže jeho výrobu tam založil právě Brit, a tvarůžky odjinud než z Olomouce jsou vždy jen nedokonalou napodobeninou, bez ohledu na chuť a kvalitu.) K mytologii původu patří v případě anglického/britského fotbalu i tradicionalistické pěstování povědomí o specifickém anglickém či britském fotbalovém stylu a přístupu ke hře (fyzičnost a fair play). Otázku, nakolik tato mytologizovaná – ale o to svěřepěji udržovaná a pěstovaná, tj. prakticky účinná a viditelná – tradice bere v posledních desetiletích za své, ponecháme pro tentokrát stranou. V každém případě se nesnadno vyrovnává právě s otevřením klubového fotbalu na ostrovech globálním migračním tokům.

než 80 procent z nich ze Skotska, Irska a Severního Irska.[19] S postupným otevíráním anglického klubového fotbalu šířeji mezinárodnímu kontextu a globálním migračním tokům se poměr hráčů z těchto zemí snížil mezi všemi cizinci téměř na polovinu v období 1986–1995 (McGovern 2002 in Taylor 2007). A můžeme předpokládat, třebaže to nemáme zachyceno statisticky, že dnes je tento poměr ještě daleko menší.

Pracovní fotbalová imigrace ve Francii byla naproti tomu vždy vázána především na koloniální a post-koloniální vztahy, ačkoliv i zde se tato vazba v posledních dvaceti letech mírně oslabila. Dodnes však většinu zahraničních hráčů ve francouzských klubech představují fotbalisté zejména z afrických bývalých kolonií, zatímco nejlepší francouzští profesionálové začali v posledních dvaceti letech masivně nacházet obživu mimo svou zemi, v bohatších ligách Evropy. Nejen fotbalovým fanouškům se tak mohla nedávno naskytnout výjimečná příležitost registrovat historickou dynamiku a vzájemné souvislosti mezi nacionalismem, internacionálností, globalizací a transnacionalismem v jednom okamžiku. Byl jím zápas mezi národními reprezentacemi Francie a Senegalu v korejském Soulu, v základní skupině turnaje Mistrovství světa v roce 2002. Francii v něm až na jednu výjimku[20] reprezentovali hráči působící mimo zemi, v jejímž dresu nastupovali. Z reprezentantů Senegalu nehrál v domácí senegalské klubové soutěži ani jediný. Zatímco francouzští fotbaloví legionáři se rekrutovali z týmů anglických, španělských a italských, všichni senegalští reprezentanti působili tehdy v klubech jediné země. Můžete na závěr hádat, milí čtenáři a milé čtenářky, která to byla. Máte jeden pokus. Ano: Francie. A vyhrál Senegal. Tedy, Senegal?

Literatura

ALEXANDER, Jeffrey C. Ústřední solidarita, etnická okrajová skupina a sociální diferenciace. In MARADA, R. (eds.) *Etnická různost a občanská jednota*. 1. vyd. Brno: CDK, 2006. 231 s. ISBN 80-7325-111-6.

BAINER, Alan. *Sport, Nationalism, and Globalization. European and North American Perspective*. Albany: State University of New York University Press, 2001. 207 s. ISBN 0-79144-912-2.

BALE, John; MAGUIRE, Joseph (eds.) *The Global Sports Arena: Athletic Talent Migration in an Independent World*. London: Frank Cass, 1994. 304 s. ISBN 0-71464-116-2.

BASCH, Linda; Glick-Schiller, Nina; Szanton-Blanc, Cristina. *Nations Unbound*. 1. vyd. London: Routledge, 1994. 306 s. ISBN 2-88124-630-3.

19 Zde je potřeba vzít úvahu, že Anglie, Severní Irsko, Skotsko i Wales mají své vlastní ligové soutěže (Wales od roku 1992), fotbalovou asociaci i národní reprezentaci. To samo o sobě významně podporuje povědomí o národní výlučnosti jednotlivých ostrovních zemí, nejen vůči Irsku, ale v rámci samotné Velké Británie.

20 Byl jí Frank Leboeuf, který se vrátil do Francie (Olympique Marseille) z londýnské Chelsea rok před tím.

BERGER, Peter; LUCKMANN, Thomas. *Sociální konstrukce reality. Pojednání o sociologii vědění*. 1. vyd. Brno: CDK, 1999. 216 s. ISBN 80-8595-946-1.

GIULIANOTTI, Richard. Supporters, Followers, Fans, and Flaneurs. *Journal of Sport & Social Issues*, 2002, roč. 26, č. 1, s. 25–46. ISSN 0193-7235.

GIULIANOTTI, Richard; ROBERTSON, Roland. Recovering the Social: globalization, football and transnationalism. *Global Networks*, 2007, roč. 7, č. 2, s. 166–186. ISSN 1470-2266.

GIULIANOTTI, Richard; ROBERTSON, Roland. Forms of Glocalization: Globalization and the Migration Strategies of Scottish Football fans in North America. *Sociology*, 2007, roč. 41, č. 1, s. 133–152. ISSN 0038-0385.

GOFF, Jacques Le. *Hledání středověku.* 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 2005. 176 s. ISBN 80-7021-730-8.

HANNERZ, Ulf. *Transnational Connections. Culture, people, spaces*. 1. vyd. New York, London: Routledge, 1996. 216 s. ISBN 0-41514-309-8.

KHAGRAM, Sanjeev; LEVITT, Peggy. *The Transnational Studies Reader. Intersections and Innovations*. 1. vyd. New York and London: Routledge, 2007. 578 s. ISBN 0-41595-373-1.

KHAGRAM, Sanjeev; LEVITT, Peggy. Constructing Transnational Studies. In KHAGRAM, S., LEVITT, P. *The Transnational Studies Reader. Intersections and Innovations*. 1. vyd. New York, London: Routledge. 2007. s. ISBN 0-41595-373-1.

MAGUIRE, Joseph. Sport Labor Migration Research Revisited. *Journal of Sport & Social Issues*, 2004, roč. 28, č. 4, s. 477–482. ISSN 0193-7235.

MARADA, Radim. Změna je život – ale jaký? *Sociální studia*, 2006, č. 1, s. 7–13. ISSN 1214-813X.

McCARTHY, Anna. The Misuse Value of the TV Set. Reading Media Objects in Transnational Urban Spaces. *International Journal of Cultural Studies*, 2000, roč. 3, č. 3, s. 307–330. ISSN 1367-8779.

McGOVERN, Patrick. Globalization or Internationalization: Foreign Footballers in the English League, 1946–95. *Sociology*, 2002, roč. 36, č. 1, s. 30. ISSN 0038-0385.

SUGDEN, John; TOMLINSON, Alan. Power and Resistance in the Governance of World Football. Theorizing FIFA's Transnational Impact. *Journal of Sport & Social Issues*, 1998, roč. 22, č. 3, s. 299–316. ISSN 0193-7235.

SZALÓ, Csaba. *Transnacionální migrace. Proměny identit, hranic a vědění o nich*. 1. vyd. Brno: CDK, 2008. 176 s. ISBN 80-7325-136-9.

TAYLOR, Matthew. *Football, Migration, and Globalization: The Perspective of History*. [Cit. 15.12.2008]. Dostupné na Internetu: http://www.idrottsforum.org/articles/taylor/taylor070314.html.

WONG, Lloyd L.; TRUMPER, Ricardo. Global Celebrity Athletes and Nationalism. *Journal of Sport & Social Issues*, 2002, roč. 26, č. 2, s. 168–194. ISSN 0193-7235.

Autor

Radim Marada působí jako vedoucí katedry sociologie Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně, kde také přednáší dějiny sociologie, sociologickou teorii, sociologii mládeže a generací, sociologii vědění a teorie občanské společnosti. Je také vedoucím výzkumného týmu „Etnizace, migrace, identita“ v Institutu pro výzkum reprodukce a integrace společnosti. Ve výzkumné činnosti se orientuje především na občanství a občanský sektor, v současnosti pak i na problematiku mládeže a mezigeneračních vztahů. Mezi jeho nejvýznamnější publikace patří monografie *Kultura protestu a politizace každodennosti* (CDK, 2003).
Kontakt: marada@fss.muni.cz